

י"ח ברנר והלוגיקה של או/או

תגובה למאמרו של שלום רצבי על ספריהם של מנחם ברין ובעז ערפלי על יצירתו הסיפורית והמחשבתית של י"ח ברנר*

בעז ערפלי

בסקירת ספריהם של מנחם ברין ושל בעז ערפלי על י"ח ברנר שכתב שלום רצבי (עיונים בתקומת ישראל, 3 [1993], עמ' 535-543) אין, לדעתי, מתום. היא מבוססת על דעות קדומות בלתי מנומקות ועל אי-הבנות עמוקות. המידע שמוסר רצבי על הספרים שהוא, כביכול, מדווח עליהם הוא מטעה, והרטוריקה שלו, בלשון עדינה, מוזרה למדי. הדברים הללו נכתבים, כמובן, על ידי נוגע בדבר, אדם שכתב אחד משני הספרים הנסקרים והתרגו מאוד כשהזדמן לו לעמוד מול סילופים בולטים ביותר בהצגת ספרו ועמדותיו. ובכל זאת אולי הייתי 'נושך את בשרי בשיניי', ונמנע מתגובה, לולא היו ברשימתו של רצבי, למרות מגרעותיה הייחודיות, דברים שהם סימפטומטיים מבחינות שונות גם לגישות מתונות יותר ומאוזנות יותר של כתיבה ביקורתית על ספרות בכלל ועל סוגיות הקשורות בביקורת ברנר בפרט. להיבטים עקרוניים אלה של ביקורת הספרות ושל ביקורת ברנר אקדיש את עיקרם של הדפים הבאים, אבל אפתח, מטבע הדברים ב'פכים קטנים', כדי לאייר בקיצור את הדברים שנרמזו לעיל.

לכאורה סוקר רצבי שני ספרים שאני מכיר היטב: אחד מהם כתבתי, ואת האחר קראתי בעניין ובהערכה יותר מפעם אחת. למרות זאת נדמה לי לעתים, שהניסיון להבין בדיוק את הדברים שכתב על הספרים הללו ולהגיב עליהם כמוהו כגישוש בערפל. סיבה עיקרית לכך היא נטייתו של רצבי להימנע, בכמה וכמה עניינים, מאמירת דברים מפורשים, אבל לא להימנע מניסוחים שעשויים ליצור התרשמויות והשתמעויות מטעות או מסולפות. ריבוי ניסוחים כאלה, שהם ספק פרי רישול לשוני ומחשבת, ספק תוצאה של מגמה מכוונת, מעניק יתרון רטורי ברור לבעליהם. עם

* מ' ברין, עד הסימטה הטבריינית: מאמר על סיפור ומחשבה ביצירת ברנר, תל-אביב 1990; ב' ערפלי, העיקר השלילי: אידיאולוגיה ופואטיקה ב'מכאן ומכאן' וב'עצבים' ל.ת. ברנר, תל-אביב 1992.

השתמעויות והתרשמויות קשה הרבה יותר להתווכח מאשר עם דברים מפורשים, והרבה יותר קל למחבר להשתחרר מאחריותו להם.

אביא דוגמה אחת מרבות לטאקטיקה זו: 'ערפלי', כותב רצבי, מקבל למעשה, אגב אי-אלו הסתייגויות, הן את טענת המבקרים בני הדורות האחרונים שברנר הוא בראש ובראשונה אמן, והן את טענת בני זמנו של ברנר שהזיקה לאמת ויחסו של ברנר לאמת הם אבן השתייה של מפעלו האמנותי, הפובליציסטי והצינוני (רצבי, עמ' 537; ההדגשות, כאן ובהמשך, שלי). הטענה ש'ערפלי מקבל "למעשה" עשויה לרמוז על כך ש'להלכה' אינו מקבל; שלמרות שאינו אומר שהוא מסכים, 'למעשה' הוא מסכים; או אפילו, אפשר לחשוב שלפי מה שערפלי כותב במפורש, שני טיפוסים המבקרים טועים, אבל הוא 'לאמיתו של דבר' חושב שהם צודקים. כלום מבקש רצבי ליצור את הרושם שערפלי אינו יודע מה שהוא כותב? או שהוא לוקה בחוסר יושר אינטלקטואלי?

הטענה ש'בני זמנו של ברנר' הביעו את הדעה, ש'הזיקה [הנ"ל] היא אבן השתייה של מפעלו האמנותי של ברנר', שערפלי כביכול מבטא הסכמה לה, פשוט איננה נכונה (על 'מפעלו הפובליציסטי והצינוני' הרי כלל לא מדובר בהעיקר השלישי...). הקישור בין האמת הברנרית לאמנות הסיפור שלו בדורות הראשונים של מבקרי ברנר היה מבוסס בדרך כלל על תיאוריות של 'ניגוד', 'פיצוי', 'חיפוי' ו'תחלוף'; מדבריהם עולה ההשקפה, שאי-אפשר לנמק את עוצמת השפעתו של הסיפור הברנרי בגדולתו של ברנר כמספר, אלא יש לחפש אחרי גורמים אחרים לה. כמספר, הם טענו, ברנר מלא חולשות, אבל תכונות אישיותו, ערכיו ודבקותו באמת, הנשקפים מסיפוריו, מפצים על החולשות הללו, מחפים עליהן, והם המעניקים לסיפוריו את העוצמה האמורה. לפי טענה זו, לא האמנות במפעלו של ברנר מסבירה את כוחו של אותו מפעל, אלא מה שמעבר לאמנות. כדברי ברינקר, המסכם (תוך הסתייגות) עמדה זו של הביקורת:

הכל יודעים, כי לברנר הסופר המבקר היה מעמד מיוחד בספרות העברית של דורו. הוא היה בעיני קוראיו יותר מסופר רגיל. את הביאור לייחוד זה נוטים לבקש ולמצוא בעיקר בגורמים שמחוץ ליצירתו הספרותית עצמה. [...] בדורות הראשונים של הכתיבה על ברנר עד לשנות החמישים היו רגילים לפרש יותר מסופר רגיל גם כ'פחות מסופר רגיל'.

(עד הסימטה הטבריינית, עמ' 12-13, וראה פירוט שם ובהערות).

כדי שהקורא (של תגובה זו) יוכל לעמוד על ההטעיה בניסוחיו של רצבי, אביא כאן במלואם את הדברים מן העיקר השלילי, שעליהם, כביכול, הוא מסתמך:

האינטואיציה שהנחתה את המבקרים הראשונים של ברנר בעניין זה היתה נכונה - 'אמת' היא אכן ממקורות העוצמה הראשיים של הסיפורת הברנרית. ההנחה הבסיסית של האחרונים גם היא נכונה - ברנר ביצירתו הסיפורית הוא אכן אמן מספר, מן הגדולים והייחודיים שבספרות העברית. אלא, כשם שאין

לקבל מן הראשונים את התפיסה ש'האמת' משמשת בסיפורת של ברנר תחליף, תירוץ, חיפוי, או גורם לרישול אסתטי או לחולשה צורנית, גם אין לקבל את הנטייה של המבקרים האחרונים לסלק את מושג 'האמת' מן הדיון [באמנות הסיפור שלו], 'האמת', אם נעמוד כהלכה על טיבה, תתברר כחלק בלתי נפרד מאמנות הסיפור של ברנר וכאחד המפתחות החשובים להבנת 'יחודה' (שם, עמ' 27-28).

דומה שגם ההסכמה וגם ההתנגדות בקטע הזה ברורות ומפורשות; אין כאן שום מקום להבחנה בין 'למעשה' ובין 'להלכה' וברור שמדובר בסיפורת ולא בשום דבר אחר. עם זה גם ברור, שרצבי מטשטש, אפילו מוחק (ואיני קובע אם במכוון או מחוסר הבנה) את הטענה העולה מצירופן של ההסכמה ושל ההתנגדות, טענה שהיא שונה גם מדעת הראשונים וגם מדעת האחרונים, והיא מעיקרי הספר המצוטט, ובמידה זו או אחרת, גם מחידושו; הלא היא הטענה שדווקא המבנה של מחשבת ברנר, כפי שהיא עולה מסיפוריו, מבנה הצומח באופן כמו-לוגי וכמו-קרטזיאני ממושג האמת המיוחד לו, הוא מפתח מרכזי להבנת אמנות הסיפור של ברנר ולעיצוב הפואטיקה המיוחדת לו. ניתוח מפורט של סיפור שנחשב ל'פרוע' ול'מרושל' בין סיפורי ברנר ממחיש בהעיקר השלילי שהדבקות ב'אמת' איננה רק מבארת את מחשבת ברנר שבו, היא גם אחראית במידה יתרה לצורתו המובהקת ולפואטיקה השיטתית שלו (ראה שם, במיוחד עמ' 98-176).

דוגמה נוספת: מניסוחיו של רצבי (עמ' 538) ברור מצד אחד, שרצבי מודע לכך ששני הספרים שהוא דן בהם שונים זה מזה (לאו דווקא מנוגדים או סותרים זה לזה), אך מצד שני גם ברור שהוא מנסה ליצור את הרושם שערפלי תוקף את ספרו של ברינקר 'לאורך כל החזית', כמכלול, בלי שהוא (ערפלי) חש בכך שמטרותיו והנהותיו של ברינקר שונות משלו. ואמנם מכלל דבריו של רצבי עולה הרושם שהעיקר השלילי נכתב מלכתחילה כספר פולמוס כנגד ספרו של ברינקר עד הסימטה הטבריינית, ועיקר עניינו ניסיון להפריך מכל וכל את העמדות, המתודות והטענות המוצגות בספר זה, שיצא כשנה לפניו. לרושם זה אין כמובן שום יסוד, מבחינה כרונולוגית או עניינית. העיקר השלילי היה ספר כמעט גמור לפני שהופיעו מאמריו של ברינקר על מכאן ומכאן (תשמ"ט) ולפני הופעת ספרו הכולל את המאמרים האלה (לא מדובר כאן כמובן במאמרים של ברינקר שפורסמו לפני תשמ"ט, שלהם ספרי חייב, כמובן, תודה). פרקי ('מאמרי') העיקר השלילי (להוציא המבוא) נתקבלו לרפוס בכתבי-עת שונים בשנת תשמ"ה, והנושאים המרכזיים שלו נדונו בשיעורים ובהרצאות במסגרות שונות (וראה פירוט העובדות בעניין זה, שם, עמ' 30-31). בשעת הכנתו של הספר לדפוס הרחבתי מעט את התייחסויותי לתזות של ברינקר בכל מקום שהדבר נראה לי חשוב להבהרת טיעוני שלי, גם מצד ההסכמה וגם מצד המחלוקת.

בעיקר הדברים, כאמור, אין לרושם הזה גם בסיס ענייני. לאורך ספרי, במקומות

שונים ורבים, הבעתי את יחס ההערכה שלי למאמריו ולספרו של ברינקר ואת הכרת תודתי לו על דברים שלמדתי ממנו בכתב ובעל-פה בסוגיות שונות של חקר יצירתו של ברנר, ואין קושי למצוא אותם על פי השם 'ברינקר' במפתח העניינים של הספר. אילו היה רצבי מתאמץ מעט, היה מוצא שמתוך קרוב ל-40 אוכורים של ברינקר בהעיקר השלילי למעלה ממצחית מביעים הסכמה או הסכמה למחצה לדבריו. אבל באמת לא נדרש רצבי אפילו להתאמץ עד כדי כך. יכול היה למצוא ניסוח ברור ומרוכז של עמדתי כלפי כתיבתו של ברינקר על ברנר כבר סמוך לפתיחת הספר. כדי להעמיד דברים על דיוקם אביא את עיקריהם כלשונם שם:

שני מאמרים אלה [מאמריו של ברינקר על מכאן ומכאן] וכן ספרו של ברינקר, הכולל, בעיבוד מחודש, את כל חיבוריו הנוכחים [שם], הופיעו בזמן שעסקתי בגלגול מאמרי לספר הנוכחי, אך בשל חשיבות דבריו ונגיעתם החזקה ברבים מן העניינים הנידונים כאן שיבצתי במהלך התקנת החיבור לדפוס התייחסויות אליהם בגוף הדברים ובהערות להם. בעיקרי הדברים שכתב ברינקר על עקרונות הפואטיקה של ברנר ועל הגותו הפובליציסטית, (המוסכמים עלי בדרך כלל), לא נגעתי כאן, אבל הרחבתי את הדיבור על הדברים שכתב על מכאן ומכאן וכן על הנחות היסוד הנוגעות לדיון ברומאן זה. מה שנראה לי מדבריו אימצתי ושילבתי בתוך דברי, דברים שחלקתי עליהם, הבאתי על דרך הוויכוח. כך וכך הם סייעו לי לחדד את מחשבתי ואת ניסוחי. בכל מקום שברינקר היה מסכים שפירושו לעניינים הנידונים הם חלקיים, ניתן לראות את דברי כאן כמשלימים את דבריו; רק אם וכאשר הוא נראה כטוען לבלעדיותם, אני חולק עליהם באופן מוחלט (העיקר השלילי, עמ' 31).

אלא בעניין זה, כמו בשאר הדברים שהוא דן בהם במהלך סקירתו, רצבי נוקט עמדה אובססיבית של או/או. אין הוא מכיר באפשרות של הסכמה חלקית ושל ויכוח חלקי, גם אינו מבדיל בין טיעונים שונים לטיעונים סותרים, ולא שמע מימיו שטיעונים שהם שונים זה מזה עשויים גם להשלים זה את זה ואף לתמוך זה בזה (אם באותו הקשר, אם בהקשרים אחרים). גם האפשרות שניתן להסכים על תיאור של עובדות, אבל לחלוק בה בעת על המשמעות או על האפקט שעשויים להיות להן או על המסקנות שניתן להסיק מהן לא עלתה כנראה על דעתו. בניגוד למה שעולה מדבריו של רצבי, אין ערפלי חולק על ההנחה של ברינקר שאין זהות בין דעותיו של ברנר ובין דעותיו של 'אובד' עצות'; הוא רק מערער על מידת הרלוונטיות של השאלה לאינטרפרטציה של מכאן ומכאן. ערפלי גם מקבל את טענתו של ברינקר, שהתימה הארוטית כמעט שאיננה תופסת מקום במכאן ומכאן והעדר זה מייחד (מבחינה מסוימת) את הסיפור בין שאר הרומנים הגדולים של ברנר, אבל אין הוא מסכים שעובדה זו עושה את הסיפור שונה מהם בעניינים רבים אחרים (שם, עמ' 32). ערפלי גם מסכים בעיקרם לדברים שאומר ברינקר על הדרכים שבאמצעותן נוצרת

הפּרָגמנטריות ביצירות ברנר, וגם אין הוא חולק על כך שפרגמנטריות זו היא 'רושם שיוצר ברנר בקפדנות' (לשון אחרת: מעשה אמנות דקדקני), אבל אין הוא מסכים שיש לראות בתופעה זו מעין תשלום מס לדעות של הביקורת או תכסים בלבד, אלא מייחס לה משמעות וקושר אותה עם תפיסת העולם הבסיסית המובלעת בסיפור (שם, עמ' 37, 83, 95, 137, 147, 175-176). דברים דומים ניתן לומר על יחסו של ערפלי לדעתו של ברינקר על השימוש שעושה ברנר ב'פילוסופיית החיים' הרווחת בזמן כתיבת מכאן ומכאן (שם, עמ' 88) ועל יחסו לתרומות חשובות אחרות של ברינקר להבנת סוגיות שונות בהגותו וביצירתו של ברנר.

אין פירושם של דברים אלה, שקיימת הסכמה מלאה בין הספרים, או שמחבריהם חולקים זה על זה רק בעניינים שוליים. להפך, גם במקום שהוויכוח נראה 'נקודתי', כלומר קשור רק לפרט ספציפי או לסוגיה ספציפית, ההשתמעויות שלו הן לעתים עקרוניות. אבל בשביל לעמוד על חילוקי דעות צריך לקרוא ולהבין כהלכה את הדעות עצמן, לזהות נכון את ההקשרים שהדעות מתייחסות אליהם, להפריד בין המשותף להן ובין ההבדלים או הניגודים שביניהן, או מכל מקום לבחור נקודת מוצא שתשמש בסיס ראוי לזיהוי ההבדלים. במלים אחרות, צריך להיות מסוגל לערוך השוואה מסודרת.¹

לפי דבריו המפורשים, נראה שלדיון השוואתי מעין זה אכן התכוון רצבי. לכאורה אפילו ניתן לזהות את שני הקטבים שרצבי בחר כדי לארגן סביבם את עיקריו ופרטיו של דיון כזה. מטרתו, לדבריו, היא 'צנועה ביותר: להציג שתי צורות התייחסות של "בני דורנו" אל ברנר ואל יצירתו. ... [מצד אחד] השאיפה של חוקר ספרות [ערפלי], האמון על "הביקורת החדשה" לגוניה, להבין את הסיפור הברנרי, על כל היבטיו, מתוך מסגרתו שלו' (עיונים בתקומת ישראל, עמ' 535). [מצד שני] חתירתו של החוקר, שאמנם אמון גם הוא על אותה ביקורת (ברינקר), 'אל ברנר האיש על כל ממדיו. זאת, מתוך הכרה שיצירתו של ברנר, אישיותו וזמנו חד המה. [זה המעתיק] את נקודת הכובד ממחקר יצירתו של ברנר כשלעצמה אל חשיפת נקודת הראות של ברנר האיש, ... [מי ש] בראש מעייניו השאיפה להאיר את יצירתו של ברנר מנקודת הראות של הזיקה הבלתי ניתנת להתרה, במקרה הברנרי, שבין הסיפור ובין המחשבה הברנרית למלוא היקפה' (שם, עמ' 543).

אבל הציפייה לדיון השוואתי של ממש ב'צורות ההתייחסות הללו', באופני מימושן הספציפי בשני הספרים, ובייחוד ביחסים שביניהן, היא ציפייה נכזבת. מה שרצבי

1. לא כאן המקום להאריך בנושא, אבל מושג בסיסי על טיבן של השוואות אפשר ללמוד מן הבריחה (הארמנית?) הידועה, ש'זיהו היו שני אחים, אחד אהב גבינה וגם השני היה עשיר'. הבריחה מערבת כאן את בסיסי ההשוואה הרלוונטיים - אפשר להשוות שני אחים על פי יחסם לאוכל (למשל: אחד אהב גבינה ואחד אהב בשר) או (למשל) על פי עושרם (אחד היה עני ואחד היה עשיר). אם אין מכנה משותף (לכל הפחות קטגוריה משותפת של הסתכלות) אי־אפשר לדבר על ניגודים. אם אין הבדלים או ניגודים הרי המושוים הם זהים ואין מקום להצבת הקבלות או דומיות. אחדות מן ההשוואות הגלוייות או המובלעות של רצבי דומות, כהשוואות, לכדיחה הנזכרת (ראה דוגמאות בהמשך).

אומר, אין הוא מקיים למעשה. מלכתחילה אין הוא מתאר נכון את ההתייחסויות האמורות, אין הוא עומד על משמעויותיהן ואינו מודע באמת למסקנות ולתוצאות האפשריות של השימוש בהן. האם זה קורה לו משום שלא קרא ממש את הספרים שהוא מדווח עליהם? (ביחס להעיקר השלילי, אכן נראה לי שכך הם פני הדברים), או שדעה קדומה, שאינו מעז אפילו לברוק אותה, היא המטה את שיפוטו? ואולי ליקוי בסיסי של חשיבה הוא הגורם לכך שהאיש איננו מסוגל להיחלץ מ'הלוגיקה של או/או' גם כשמדובר בעניינים שלוגיקה כזאת אינה הולמת אותם? הנה הדעה הקדומה המוצגת כאן שוב ושוב, בעירומה, כאילו הייתה עיקר אמונה, בלא בדיקה ובלא הנמקות:

אין ברנר יוצר קלאסי שהעניין ביצירתו מעוגן רק ביצירה עצמה. נראה שכוחו של ברנר, ואולי גם חולשתו, בזיקה שאינה ניתנת להתרה שבין העניין והאישיות [...] . ברנר היה סופר, ואולי אף סופר גדול, אולם עיקר כוחו דווקא במעורבותו האידיאולוגית, בפריצת התחומים שבין אידיאולוגיה - כהשקפת חיים - לבין הספרות והחיים. [...] בבואנו לדון בברנר אי אפשר לנו ויותר מזה: אין טעם, לדון בברנר היוצר בלבד. עלינו לדון בברנר הסופר, האידיאולוג, החלוץ וכן הלאה. רק טבעי הוא שבכל אלה לא נוכל לדבר בלא להתייחס לתקופתו ולבני דורו. [...] דברים אלה יקבלו את מלוא עומקם אם נזכור שברנר חי ופעל בתוך דור וקבוצת אנשים שחיו, נשמו ועשו אידיאולוגיה (שם, עמ' 538 ואילך; ההדגשות שלי).

באופן הכללי ביותר יש לומר בתגובה לדברים אלה, כי אין יוצר כלשהו, קלאסי או מודרני, שהעניין ביצירתו מעוגן רק ביצירה עצמה, ואין יוצר שבעולם שאי אפשר לזהות זיקות מגוונות ביותר בין יצירתו ובין הפסיכולוגיה והביוגרפיה שלו מזה, בין יצירתו ובין הנסיבות ההיסטוריות והחברתיות של דורו מזה. זיקות מסוג זה עשויות להיות מגוונות ביותר, נסתרות וגלויות, ישירות ודיאלקטיות, זיקות של הסכמה וקבלת דין וזיקות של יציאת דופן ושל מרד; וכן צירופים של השפעות שונות, אף מנוגדות או סותרות. אבל גם לגבי מי שמניח השפעה עזה, או אפילו מכרעת, של היבטים פסיכולוגיים או סוציולוגיים בתולדות חייו של יוצר על יצירתו ועל דעותיו, לא יוכל שום דטרמיניזם פסיכולוגי או סוציולוגי לקבוע מראש ובאופן כללי וחד-משמעי מה עשוי להיות טיבה של ההשפעה הזאת. אנשים עשויים להגיב באופן שונה כלפי אותה סיטואציה, אישית או היסטורית, שנקלצו אליה, או להגיב באופן דומה על סיטואציות הנראות שונות זו מזו. גם בחינה מדוקדקת של היצירה מזה ושל האישיות מזה, של הרעיונות מזה ושל הדור מזה, שהיא הכרחית לגיבוש היפותוזות על עניינים מעין אלה, איננה מבטיחה תשובות ודאיות. גם אם קיומה של הזיקה 'אינו ניתן להתרה' הרי זיהוי מהותה הייחודית של זיקה כזאת לגבי כל יוצר הוא תמיד עניין של פרשנות, ושל פרשנות רטרוספקטיבית.

עם זאת, משפטים שרגילים לומר חוקרים וקוראים מלומדים של ספרות, כגון שאין להבין את סיפורי קפקא בלי להכיר את פראג, את מבוכי הביורוקרטיה של הקיסרות האוסטרו-הונגרית ובלו לקרוא ניתוח פסיכולוגי של יחסיו עם אביו (כל אחד לחוד וכולם ביחד), או שאין להבין את [סיפורי] ברנר בלא טולסטוי, גיטשה, וזימל ושסטוב, בלא ספרות ההשכלה העברית וכו' (ראה את הרשימה כולה אצל ברינקר, עמ' 265) - משפטים כאלה, לדעתי, אינם מדויקים. נכון, אין להבין בשלמות, או מבחינות מסוימות, או ביחס לרמה מוגדרת של ידע נרצה, טקסטים של יוצר, ובוודאי אי-אפשר לצייר דיוקן שלם של אישיות ויצירתו על כל היבטי חייה ותחומי פעולתה, בלי ידיעת היבטים כאלה. אבל למרות שחוקר הספרות לא יוותר בשום מקרה על ידע כלשהו שהגיע לידינו על יצירה ועל יוצר, הרי המידה שכל אלה הכרחיים, או אפילו רלוונטיים, להבנה ולפרשנות של יצירת ספרות היא שונה מיוצר ליוצר ומסקסט לסקסט (אינני מתייחס כאן, כמובן, לפירושים היסטוריים של מלים ומונחים, או לאינפורמציה על אישים ואירועים השייכים להקשרים שאינם ידועים לקורא כלשהו מסיבות שונות, גם לא לידיעה אילמת של דברים שהם נחלה מובנת מאליה של הקורא שהוא בן תרבות בכלל ובן-תרבות של הסופר בפרט).

כמו בעניינים אחרים, גם כאן עדיף לדבר על דירוג: יש טקסטים שללא ידע מן הסוג הזה אכן לא ניתן להבין אותם; שאינפורמציות חיוניות להבנתם; ועוד אחרים, שאינפורמציות כאלה אולי אינן 'חיוניות' להבנתם אבל ידע, מסוגים שונים, שקורא עשוי לשאוב ממקורות נוספים לסקסט, מעשיר את הבנתם, או מחזק הבנה אחת שלהם על-חשבון הבנה אחרת. מצד אחר ברור, ביחס לכל טקסט, שידע כזה עשוי לשמש לגביו כמקדם ביסחון היכול למנוע פרשנויות אנכרוניסטיות, בלתי מבוססות או פרועות. אבל גם אם נביא בחשבון את המשפט האחרון, הרי טקסטים מרובים למדיי והיבטים לא מעטים במכלולים של יצירה ניתן לקרוא אותם ברמות שונות של עומק ושל גובה כ'עומדים על רגלי עצמם'. יתר על כן, גם אם נקבל את ההנחה שקיים 'קשר' שאינו ניתן להתרה' בין היבטים אישיותיים, חברתיים ותרבותיים של חיי מחבר ובין טקסטים שלו, אין מכאן מסקנה שלא ניתן לדון בכל אחד מן ההיבטים הללו כשלעצמם, ובטקסטים של המחבר - כשלעצמם. אדרבא, דומה שדיון ממצה בכל אחד מהם בנפרד הוא חיוני להבנת זיקות אפשריות ביניהם. כדברי בירדסלי, זה שקשה להפריד בין דברים אינו אומר שאי-אפשר או שלא נחוץ להבחין ביניהם.²

ברצוני לטעון, שבכל העניינים הללו (עצם קיומן של הזיקות שנרמזו) אין ברנר שונה עקרונית מכל סופר אחר; אמנם הוא בוודאי שונה מסופרים אחרים בטיבן של הזיקות ובסוגיהן. בעיקר הדבר, נראה לי שסיפורי ברנר מכילים בדרך כלל את כל, או לפחות את רוב החומר הנדרש כדי לפרש אותם, ושום אינפורמציה

2. M.C. Beardsley, *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, New York-Burlingame 1957, pp. 167-168

ביוגרפית, תרבותית, או חברתית, גם לא כזו העולה מטקסטים אחרים שלו, לא תשנה באופן מכריע את ההבנה המושגת מקריאה זהירה של הסיפורים עצמם. נדמה לי שלפחות ביחס לשני סיפורים של ברנר (מכאן ומכאן ו'עצבים') הראיתי את הדבר במפורש, ובפירוט רב. יתר על כן, גם נראה לי שהקללת כל החומר האמור בתוך הסיפור הייתה אסטרטגיה מכוונת של ברנר, שניתן לנמק אותה בדרכים שונות, גם אידיאולוגיות וגם פואטיות. ברור מכל מקום שאסטרטגיה זו הייתה אחד הגורמים ששמרו על האוטונומיה של הסיפור הברנרי ועל יכולת המגע של הסיפור הזה עם קוראים שבעלייה השנייה לא היו ואת פרטי הסביבה הריאלית והספרותית שלה לא הכירו; או אפילו עם קוראים שגם מכלי שני לא ידעו את כל אלה, ואפילו עם אלה שאת מאמריו של ברנר (הראויים כל כך לקריאה) אינם מכירים. דברים אלה אינם באים לבטל, כמובן, את חשיבותו של מידע 'חוץ-ספרותי' כלשהו בכלל, ובמיוחד לתיאור הקשרים מקיפים וכוללים במחקר היוצר ויצירתו, שבמסגרתם הוא עשוי גם להעשיר את הבנת הסיפורים כשלעצמם.

הרעיון שאין טעם לדון בברנר היוצר בלבד, אלא מן ההכרח לגרור לכל עיון בסיפורי ברנר את כל ההיבטים של אישיותו, מעשיו ותקופתו, וכי אין להבין וליהנות מהם בלא בקיאות בכל אותם היבטים, פירושו למעשה הוא שאין לסיפורי ברנר מעמד של מעשה אמנות שיש לו קיום בפני עצמו. הסכמה לרעיון זה כמזה כחזרה לתפיסה, שברנר הוא 'יותר מסופר רגיל שפירושו לעתים, שברנר הוא פחות מסופר רגיל' (כלשונו של ברינקר, עמ' 12-13). הרעיון הזה גם סותר את מצבם של סיפורי ברנר בין קוראים ובין מבקרים וחוקרים, מאז הופעת בחורף, כמו גם את תודעתו העצמית של ברנר, שראה עצמו קודם כל כמספר. ספרים ומאמרים מרובים שהוקדשו לדיון בברנר המספר וכסיפוריו, בדורו ובדורות מאוחרים לו, הם עדות לכך. כפי שתוזר ומדגיש ברינקר, 'כל פעולותיו של ברנר מחוץ לספרות נראו לו עצמו כעין הרחבה של פעולתו כסופר. אישיותו המיוחדת שנגלתה לעיני יודעיו מחוץ לספרות לא היתה אלא האצלה של אישיותו הספרותית' (ברינקר, שם, שם; ברינקר כולל ב'ספרותית' גם את הפובליציסטיקה של ברנר, והדבר בעייתי בעיניי).

'עם הזמן', אומר רצבי, 'הולך ומתברר יותר ויותר שהעניין בברנר הולך ומתגלה רק בעקבות העניין בבעיות שהוא התמודד אתן ביצירתו הספרותית מזה, והפובליציסטית-אידיאולוגית' מזה' (עיונים בתקומת ישראל, עמ' 538: ההדגשה שלי). במסגרת הטיעונים של רצבי משפט זה הוא רב-משמעי מכמה וכמה בחינות - על אילו 'בעיות' מדבר רצבי? עם אילו מהן מתמודד ברנר 'בתוך' הסיפורים, עם אילו 'מחוץ' לסיפורים? האם כשרצבי כותב 'בעיות', הוא מתכוון גם לבעיות פסיכולוגיות, קיומיות, פואטיות ושכמותן (כעולה מקריאה תמימה של המשפט כשלעצמו) או רק לבעיות אידיאולוגיות, יהודיות וציוניות, מאלה שהעסיקו את בני דורו של ברנר, דור העלייה השנייה (כעולה מההקשר שהמשפט הזה מופיע בתוכו)?³

3. אביא דוגמה נוספת לריבוי משמעות מן הסוג הזה: לאחר שרצבי מביע את דעתו שאין טעם לדון בברנר היוצר בלבד, אלא 'עלינו לדון בברנר הסופר, האידיאולוג, החלוץ וכן

גם לא ברור על מה מבסס הכותב את הדעה הנחרצת הזאת (שהרי למרות שהיא מטושטשת בניסוחה, היא מובעת באופן נחרץ). לדעתי, אם רצבי מתכוון לומר שהעניין בברנר הוא בעיקר עניין בבעיות האידיאולוגיות, הלאומיות והתבכחיות העולות ביצירתו, הרי הוא טועה ואין לטענתו בסיס. לי נראה דווקא ש'עם הזמן הולך ומתברר יותר ויותר' שהעניין בברנר (אם נניח בצד את מיתוס אישיותו) הוא קודם כל עניין ביצירתו הסיפורית, על כל היבטיה, ביניהם כמובן אותן 'בעיות' שרצבי אינו מדייק בזהוין, אבל לא פחות מאלו – בפואטיקה שלו, באמנותו המיוחדת במינה, ובקווים המודרניסטיים והכמו־אקזיסטנציאליים המאפיינים את חשיבתו גם בשאלות הנוגעות לנושאים ציוניים ולאומיים. אבל גם אם ה'נדמה' שלי עשוי להתגלות כהתרשמות בלתי מבוססת, אין לי בכל זאת שום ספק שההפרדה בין העניין בטקסטים של ברנר ובין העניין ב'בעיות' שניתן כביכול להפקיע מתוכם היא חסרת שחר, וכי ל'רק' הבוסח של רצבי אין כל יסוד.

זה זמן רב, ומאז שנות החמישים ביתר תוקף, הפך ברנר למספר נערץ גם בעיני קוראים ויוצרים שעניינם בבעיות האידיאולוגיות שברנר נדרש להם במאמרו היה מוגבל ביותר, ועל קסם אישיותו שמעו או קראו רק מכלי שני ושלישי. הדבר לא הפריע, כמובן, לחוקרים מתחומים שונים להגיע להישגים נכבדים בחקר היבטים או הקשרים ברנריים שאינם ספרותיים טהורים, או אינם ספרותיים כלל. ברנר אכן 'חי ופעל בתוך דור וקבוצת אנשים שחיו, נשמו ועשו אידיאולוגיה' (רצבי, עמ' 538) אבל אם מבין 'האידיאולוגים' של אותו דור, קוראים ועוסקים באינטנסיביות גדולה דווקא בברנר, ובברנר המספר בעיקר, לא רק היסטוריונים וחוקרי תרבות, אלא גם אוהבי ספרות שאינם בעלי מקצוע, אין זה דווקא משום שהיה שייך לאותו דור, ובוודאי לא בשל האידיאולוגיה שבני הדור 'נשמו ועשו', אלא – מן הבחינה הזאת – דווקא משום ייחודו (גם האידיאולוגי) ביחס לאותו דור, ובשל אותם דברים שהבדילו אותו מיוצרים והוגים אחרים בני אותו הדור, שרק היסטוריונים וארכיונאים עוסקים בהם (לדין בשאלות אלה ראה העיקר השלילי, עמ' 79–92).

הלאה' וכי 'רק טבעי הוא כי בכל אלה לא נוכל לדבר בלא להתייחס לתקופתו ולבני דורו', מוסיף הוא ואומר, שאין בכל אלה 'כדי להמעיט מגדולתו של ברנר. נהפוך הוא; מחמת הזיקה בין החיים לבין הספרות שחי אותה ברנר, כל עוד הבעיות שאתן התמודד עודן אקטואליות – תהיה אף יצירתו אקטואלית. ובעיות אנושיות הן מן הסתם אף נצחיות' (עיונים בתקומת ישראל, עמ' 538–539). כלום 'אקטואלי' פירושו כאן ענייני הזמן והמקום? או שמא הנצחי והאוניברסלי (מה שתמיד אקטואלי)? לפי הרישא משתמע, שברנר דן בבעיות של תקופתו ובני דורו ויש להבין אותו על פי הזיקה שבין יצירתו (הספרות) וחיי דורו (כלומר על פי הזיקה לעניינים שהיו, לפחות בחלקם, אקטואליים רק לזמנם); הרי זה מה שמעניק 'לפי רצבי' לברנר את הייחוד ואת העניין, וזה מה שמצריך את ההגנה עליו ('אין [בכל אלה] כדי להמעיט מגדולתו של ברנר'). לפי הסיפא מסתבר שברנר חי את הזיקה שבין החיים (באשר הם החיים) ובין הספרות בכלל, והתמודד עם 'בעיות אנושיות', ש'מן הסתם אף נצחיות' (כלומר, תמיד 'אקטואליות'). הרי לך צירוף בלתי מובחן של דברים שהוצגו אצל רצבי כדבר והיפוכו, דברים שלפי ההתרשמות שהוא יוצר דן בהם (רק) ברינקר, עם דברים, שלפי אותה התרשמות, דן בהם (רק) ערפלי... במה מדובר כאן? בפתח מילוט? בנסדול הוויכוח? בטעות? בטשטוש מכוון?

עיסוק בסיפורי ברנר כשלעצמם - בניסוחו של רצבי, 'בברנר היוצר בלבד' - לא רק שאיננו חסר טעם, אפילו מן הבחינות שרצבי מעדיף, אלא במובן מסוים הוא, לפחות כשלב ביניים, עיסוק הכרחי גם למי שחותר לדיוקן השלם של האיש ברנר על כל היבטיו, או לקביעת יחסים בין הסיפור להיבטים אחרים של היוצר. אין הבנה של השלם - אם מניחים קיומו של שלם - בלא תיאור מדויק ופירושו מעמיק של חלקיו והיבטיו; ואי אפשר לדבר על יחסים בין תופעות בלא לעמוד על טיבן של התופעות. מכאן - אם צריך לומר דבר המובן מאליו - לגיטימי לחלוטין להציע תיאור חדש להיבטים או לחטיבות בדיוקנו של יוצר, לפני שבאים לערער או להסכים על הצגת היחסים שביניהם, או לצייר את הדיוקן השלם שלו, גם סביר בהחלט לחלוק על תיאורם של חלקים במפעל ביקורתי, לפני שדנים, מתוך הסכמה או מתוך מחלוקת, בחלקים אחרים שלו או בעיצוב תבניתו השלמה. אם ראייה חדשה של תחום (או היבט) חלקי מתוך מכלול תולך להבנה חדשה של היחסים בינו לבין תחומים אחרים או לעיצוב מחודש של תמונת המכלול, לא יהיה דבר זה אלא טבעי.

והרי מלכתחילה הטענות שנטענות על ידי בהעיקר השלילי כנגד ברינקר בעד הסימטה הטבריינית נטענות ברוח זו. הרי נאמר שם במפורש, כי בעוד שדבריו בפרקים על מחשבת ברנר, כפי שהיא עולה מן הפובליציסטיקה שלו ('מחשבת ברנר', עד הסימטה הטבריינית, עמ' 175-229), וכן עיקרי תיאורו את הפואטיקה של ברנר ('ריטוריקה של כנות', שם) מקובלים עליי, אף נראים לי כמקדמים את ביקורת ברנר לשלב חדש, גבוה מכל קודמיו, הן על דרך הסינתזה והן על דרך החידוש, הרי אני חולק בהחלט על היבטים מסוימים בפרשנותו לסיפורי ברנר ובמיוחד למכאן ומכאן ורואה בהם נטיגה ממשית ביחס להישגיה של הביקורת על ברנר בכלל וגם ביחס להישגיו של המחבר עצמו. הטענה הבסיסית שלי היא, שבניתוח של מכאן ומכאן ברינקר מתעלם ממרכיבים וממבנים מרכזיים בסיפור (או דן בהם שלא כהלכה), ביניהם גם כאלה שקוראים קודמים לי עמדו עליהם, כמו נוכחות המוות, שהיא מרכזית גם במחשבת הסיפור ('החשבון הקיומי'), גם בעלילתו וגם במערכת המוטיבים שלו, וכמו 'החשבון הפואטי', שהוא מרכזי בסיפור הרבה יותר ממה שנתפס עד עתה. וכן אני חולק על פרשנותו ועל הנמקותיו לכמה עניינים בקומפוזיציה של הסיפור ובתיאור הפואטיקה שלו.

בין אם ההתעלמות מהיבטים אלה של הסיפור גרמה לברינקר שייזקק לצורך פירוש הסיפור לציפיות המשוערות של הקוראים בני הזמן או למאמרו של ברנר ובין אם עצם ההנחה שיש צורך להיזקק לאלה בפירושו של הסיפור גרמה להתעלמות הזאת, אני טוען כנגד השעבוד של הסיפור הברנרי להקשרים שמחוצה לו, כל עוד ניתן לפרש אותו מתוכו ולפני שמנסים לפרש אותו מתוכו, משום שדרך כזו של פירוש מבוססת בהכרח על סלקציה של אלמנטים או על סדר חשיבויות שנקבע אפריורי. זה איננו מונע בעדי מלקבל את פירושו של ברינקר כפירוש חלקי, כתיאור הבנה אפשרית של מכאן ומכאן על ידי חלק מן הקוראים בני הזמן, אבל אני מתנגד לראות בו פירוש כולל של היצירה הממצה תגובות אפשריות של חלקים נוספים של אותו קהל ושל קהלים אחרים. בהעיקר השלילי אני מבקש להציע פירוש כזה, כלומר

פירוש שניתן לנמק בעזרתו את מרב התופעות שבסיפור, וכן את התגובות שעורר הסיפור בין חלקים אחרים של הקוראים, בני הזמן ובני זמנים מאוחרים יותר (וראה עוד על כך להלן).

מדברי רצבי עולה, שעיסוק בסיפור של ברנר כשלעצמו כמוהו כחטא, והוויכוח עם ספרו של ברינקר הוא פשוט פרי של אי-הבנה (עיונים בתקומת ישראל, עמ' 538, 541), אבל אילו היה משתחרר מעט מדעותיו הקדומות היה מגלה, כי היחס שבין העיקר השלילי לבין עד הסימטה הטבריינית אינו רק יחס שבין עיסוק בחלק לעיסוק בשלם (ערפלי דן בהיבט מרכזי אחד מתוך מרחב העניינים שעוסק בו ברינקר בספרו), אלא בדיעבד, לפחות מבחינות מסוימות, זהו גם יחס בין שתי בבואות של אותו עניין מפרספקטיבות שונות. למשל: ברינקר דן במחשבת ברנר על פי מאמריו ומכתביו; ערפלי דן בהיבטים זהים או דומים של המחשבה הזאת על פי סיפורי ברנר (ליתר דיוק, על פי שניים מהם). ברינקר מתאר את עמדותיו של ברנר המבקר כלפי היבטים מרכזיים של הקיום היהודי לדורותיו, של התרבות היהודית וכלפי המציאות בארץ-ישראל, מתמודד עם מה שתיארו אחדים ממבקריו של ברנר כ'השנאה העצמית' שלו, מצביע על הרציונליזם שלו, דן בהתנגדותו לאידיאולוגיות שהיו מקובלות ברחוב היהודי ועוד ועוד; ערפלי דן בעמדת ברנר, המחבר של הסיפורים, מספריו וגיבוריו כלפי אותם היבטים עצמם. שניהם עוסקים כמובן גם בהיבטים מחשבתיים ופואטיים שנדונים רק או בעיקר בפובליציסטיקה מזה, ובסיפורים, מזה. בדיעבד, גם היחסים בין מה שאומר ברינקר על 'רטרוריקה של כנות' ביצירת ברנר ובין מה שאומר ערפלי על האמת הברנרית ובמיוחד על הדבקות באמת, זו שלפי תפיסתו מנחה גם את המחשבה, גם את המבנה העלילתי וגם את התפיסה הפואטית במכאן ומכאן, אינם בהכרח יחסים של ניגוד או של סתירה; אדרבא, מבחינות שונות הם עשויים בנקל להתפס כיחסי הקבלה או השלמה.

יחסי הקבלה והשלמת גומלין בין היבטים וקשרים העולים מהמכלול הברנרי על פי שני הספרים, שעל מקצתם רמזתי כאן, מן הראוי שיעודדו מחקר משווה של המרכיבים המחשבתיים והאידיאולוגיים בסיפורי ברנר מזה, ובמאמריו מזה. מחקר כזה הוא אולי תנאי מקדים הכרחי לדיון בויקה שבין סיפור למחשבה ביצירת ברנר. אפשר שעל יסודו יתברר שיותר משהמאמרים עשויים לסייע להבנת הסיפורים, הם מעמידים מקבילות להם; גם אפשר שההנחה המובנת מאליה, שניתן לפרש את הסיפור באמצעות המאמרים, תתחלף בהנחה שהיא משום מה פחות מובנת, או מקובלת – שניתן להבין נכון יותר את הפובליציסטיקה של ברנר אם קוראים בזהירות מספקת את סיפוריו. הרי מה שרצבי קורא, בעקבות ברינקר, 'עולמו הפנימי של ברנר' (אולי בלי להבין בדיוק את כוונת המושג הזה בספרו של זה) איננו אלא צרור של טקסטים, ממש כמו הסיפורים. סביר בהחלט שיסודות מסוימים במחשבה הגלומה בסיפורי ברנר, הנוכחים בצמצום ובפיזור מסוים במאמריו – בעיקר יסודות פסיכולוגיים וקיומיים שבה – עשויים לפרש היבטים חברתיים ותרבותיים (מאלה שברינקר היטיב כל כך לתאר), הנוכחים בהם בשפע ובמלוכד.

לא האפשרות שהעיקר השלילי מתמודד בעיקרו עם גזרה אחת בחזית הטיעונים

של ברינקר, ובוודאי לא האפשרות שהוא מציג מפרספקטיבה אחרת חלקים נרחבים של מכלול הטיעונים כולו, יכלו לעלות אפילו על דעתם של קוראי סקירתו של רצבי, מן הסיבה הפשוטה שהסוקר פשוט לא סיפר להם שום דבר של ממש על תוכן הספר. רצבי אפילו אינו מזכיר את העובדה שבספרו של ערפלי נדונה במפורש השאלה עד כמה ניתן לראות בסיפור של ברנר 'סיפור מגויס', צמוד לנסיבות זמנו ולצרכיו הדוחקים, ועד כמה ניתן לראות בו סיפור העומד בפני עצמו, וכי על פי הדיון הזה אין שום כורח, לפחות מבחינה מסוימת, להכריע בעניין זה באופן חד-משמעי. בעניין זה אמנם אחדים מן ההיגדים של רצבי, האמורים לפי ההקשר לתמוך, כנגד ערפלי, בעמדות המוצהרות שלו, או ככאלו שהוא מייחס לברינקר, הם מבלבלים ביותר.

מתוך תחומי המחשבה הברנרית המוצגים בהעיקר השלילי - הקיומי (העקרוני והאישי), הפסיכולוגי, האידיאולוגי (החשבון היהודי-ציוני, והארץ-ישראלי) והפואטי (מחשבת המספר על הספרות ועל אמנות הסיפור) - רומז רצבי רק על התחום הראשון, שבו 'האמת הוודאית היחידה היא אמת המוות'. אמנם, בלי שיאמר אפילו חצי דבר על מסקנותיה של קביעה זו. אינני רואה צורך לסקור את כל התחומים הללו, אבל אעיר משהו על התחום האידיאולוגי. הרבר היחיד שיש לרצבי לומר על הנושאים האידיאולוגיים בהעיקר השלילי הוא להניח בתוך כותרת המשנה של הספר - 'אידיאולוגיה ופואטיקה ב"מכאן ומכאן" וב"עצבים" מאת י"ח ברנר' - מרכאות סביב המלה הפותחת. והרי חלק ניכר של הספר עוסק בשאלות אידיאולוגיות, תרבותיות והיסטוריוסופיות, שרצבי לכאורה כל כך חפץ ביקרן; לא רק ביחסים שבין אידיאולוגיה לפואטיקה בתוך הסיפורים, אלא גם בתמיכה האידיאולוגית הייחודית שנתן ברנר למפעל הציוני גם במכאן ומכאן וגם ב'עצבים', וכן בסוג הייחודי של השפעתו האידיאולוגית של הסיפור הברנרי, על פי אותם סיפורים.

אמנם, לפי הניתוח שם, אין התמיכה הזאת פשוטה ומובנת מאליה, וגם ההשפעה איננה ניתנת לניסוח חד-משמעי, כמו שבעלי דוקטרינה או אידיאולוגיה מן הסוג המצוי היו רוצים שיהיו. כמסתבר מניתוח הסיפורים, האידיאולוגיה הברנרית היא ביסודה אנטי-אידיאולוגית (כך עולה גם מניתוחו של ברינקר את עמדותיו של ברנר על פי מאמריו), כמו שהפואטיקה שלו היא ביסודה אנטי-פואטית, וזו אחת הסיבות לכך שאי-אפשר לתאר את המשמעויות וההשפעות האידיאולוגיות שיכלו להיות לסיפורים הללו על בסיס ההיגדים האידיאולוגיים המפורשים שבהם, אלא יש לראות אותן כנוצרות על ידי כלל ההקשרים המשלימים או הסותרים זה את זה במבנה הסיפורי. מסתבר שהתמיכה הניתנת בסיפורים הללו למפעל הציוני היא קיומית, פרדוקסלית, נגזרת ממצבו של האדם בכלל ומ'הכוח המעולף המסתתר של החיים' הדוחף לשינוי ולסיפור, זה הפועל בחיי היחיד ובחיי הציבור (כניגודו של 'האפס האין סופי') 'כל עוד הנשמה בקרבם', ואיננה רציונלית-אידיאולוגית כפשוטה. לא אתור כאן על ניתוח האופנים שבהם עשוי היה הסיפור הברנרי האנטי-אידיאולוגי להשפיע השפעה אידיאולוגית (ראה בייחוד העיקר השלילי, עמ' 87-92, 163 ואילך, 171 ואילך), אבל אזכיר כי על יסוד הניתוח הזה ועל בסיסו של אותו תיאור מחשבת-

פואטי עצמו ניתן לנמק שלוש עמדות אופייניות, שונות, אפילו סותרות, כלפי יצירתו של ברנר: של אלה שהשלילה שלו הוליכה אותם למעשה חיובי, של אלה שראו בו בעל שנאה עצמית ו'עוכר ישראל', ושל אלה, בני דורות מאוחרים יותר, כא"ב יהושע, פנחס שדה, נתן זך, וכן יוצרים, מבקרים וקוראים אחרים שהסיפור של ברנר קסמה להם (בתקופה שהניחה את הציונות בתוך מרכאות) דווקא בממד הכמו-אקזיסטנציאליסטי שלה. כל זה, בלי לחרוג ממה שיכול היה להיכלל בתוך מה שבריינקר מכנה 'העולם הפנימי' של ברנר, כלומר ממערכת השיקולים ההגותיים והפואטיים שהפעיל כנראה היוצר הזה בכתיבת מאמריו וסיפוריו.

מסתבר, שגם ניסיון 'להבין את הסיפור הברנרי, על כל היבטיו, מתוך מסגרתו שלו' (עיונים בתקומת ישראל, עמ' 535) עשוי להוליך לתיאור ולהבנה (שניתן כמובן להתווכח עליהם) של מחשבת היוצר, של זיקותיו האפשריות לקהלים שונים של קוראיו, של השפעתו האידיאולוגית ועוד. איך להבין אפוא מבקר המבקש להציג לפני קוראים 'שתי צורות התייחסות של "בני דורנו" אל ברנר ואל 'יצירתו' (שם, שם) בלי שיבדוק אפילו מה בכוחן לעשות, מה עשויה להיות התרומה של כל אחת מהן להבנת הנושא המשותף (אם אכן הוא משותף)? איך להבין מבקר הסוקר ספר ומעלים מקוראיו עיקרים מרכזיים שבו? איבני יודע אם יש תשובות מבוססות או ראיות לדפוס לשאלות אלו, אבל בהקשר העקרוני הכולל ביותר, בלי להביא בחשבון דעות קדומות לכאן או לכאן או נטיות פרטיות משוערות כלשהן, תופעות אלו קשורות ללא ספק באי-הבנה עמוקה ובסיסית יותר.

לאורך כל סקירתו, שוב ושוב, מעמיד כביכול רצבי ניגוד בין שני סוגי התייחסות ליצירת ברנר וליצירת הספרות בכלל; בין עיסוק ב'אמצעים אמנותיים' וב'פונקציה הפואטית' מצד אחד, ובין עיסוק במטרות האמנותיות והמחשבתיות שהיוצר (לענייננו ברנר) משיג באמצעותם, ב'עולמו הפנימי' של ברנר, ב'עולמו המחשבתי שהוחצן', ב'ברנר האיש על כל ממדיו', מצד אחר. לפי מה שעולה מתוך דבריו, חוקרים מאז שנות החמישים, וכן בעז ערפלי, התייחסו לברנר ר ק על פי האופן הראשון, ואילו מנחם ברינקר - גם על פי האופן השני.

'להבין את הסיפור הברנרי על כל היבטיו מתוך מסגרתו שלו' מזוהה כאן כעיסוק במשהו הקרוי 'אמצעים אמנותיים'. מה שמקל על רצבי להעמיד מולו את העיסוק, המנוגד כביכול, בהבנת משמעויותיו של אותו סיפור, ובמיוחד האידיאולוגיות-ההיסטוריות, שאותן יש לקבוע לדעתו קודם כל בזיקה לעולמם הרוחני של בני הדור ולבעיות שהעסיקו אותם. אבל לזיהוי הזה ולעימות הצומח ממנו אין שחר. הצגת העיקר השלילי כספר שעניינו ב'אמצעים אמנותיים' בלבד היא שקרית לא פחות מהצגת עד הסימטה הטבריינית כספר שעניינו אך ורק במחשבה ובאידיאולוגיה ('הצגה', כלומר, לפי דרכו של רצבי, יצירת התרשמות ש...). התאווה של רצבי לסדר את הכל באופוזיציות של או/או היא כל כך עזה שתמיד, מעשה שטן, יוצא אצלו 'שאח אחד אהב גבינה ואח אחר היה עשיר' (לעיל, הערה 1).

4. אביא דוגמה נוספת לנטייתו של רצבי לערוך עימותים מוזרים בין עניינים שאינם שווים ואינם נוגדים משום בחינה הגיונית: כך, למשל, הוא כותב על הדיון של ברינקר ב'יהודיותו

תופעות של קומפוזיציה, סגנון, רטוריקה, עקרונות של בחירה וצירוף של חומרי עולם וחומרי לשון (אם לאלה מכוון המונח של רצבי [המפוקפק כשלעצמו] 'אמצעים אמנותיים') הן, כמובן, מושא לגיטימי אף הכרחי של חקר הספרות בכלל וגם של החקר המחשבתי והאידיאולוגי של הספרות, ולא רק מן הטעם הפשוט, שתופעות אלו אינן מגלמות רק פואטיקה של יוצר ומייחדות אותו ביחס ליוצרים אחרים ולמערכות ספרותיות שהוא משתייך או שאינן משתייך אליהן, אלא הן, בספרות, גם נושאות משמעות. במלים אחרות, חוקר הספרות המתעניין במשמעויות הגלומות ביצירת ספרות או במכלול של יצירות ספרות אמור, בין השאר, לספק 'אמצעים' הללו הנמקות מסוגים שונים (אמנותיות, אידיאולוגיות, פילוסופיות או אחרות); זאת כמובן לאחר שתיאר אותם כשלעצמם במיטב יכולתו. זה בדיוק מה שמשתדל לעשות לפי דרכו מנתח ברינקר, המתבונן 'בקווים גדולים' במכלול הסיפורי של ברנר, וזה מה שעושה לפי דרכו ערפלי, המתבונן בפירוט יתר בגזרה צרה יותר של אותו מכלול, ב'עצבים' ובמכאן ומכאן. מן הבחינה הזאת נבדלים שני החוקרים בסוג ובהיקף של התופעות שהם בוחרים לתאר, וכמובן, בהקשרים שמתוכם הם שואבים את ההנמקות שלהם ובדרכי ההנמקה שהם מציעים לאותן תופעות, או באופן כולל יותר, באינטרפרטציות שהם מציעים לאותן תופעות. מי שכותב ביקורת על ביקורת ספרות אינו פטור מלדעת, שבטקסט ספרותי הכל הוא ספרות (או גם ספרות...), וכשם של'אמצעים אמנותיים' עשויה להיות פונקציה אידיאולוגית, כך לחומרים אידיאולוגיים עשויה להיות פונקציה אמנותית. יתר על כן, ביצירת ספרות מוסבים כל החומרים, וחומרים אידיאולוגיים ביניהם, כדי למלא תפקיד במכלול הספרותי. כשם שהמשמעות האמנותית ('פונקציה פואטית') של יצירת ספרות נבנית על בסיס כל החומרים והמבנים שהיא מכילה או מתארגנת באמצעותם, כך המשמעות האידיאולוגית של יצירת ספרות איננה נשענת רק על חומרים אידיאולוגיים מפורשים המופיעים בה, ואפילו לא רק על שקלול של אותם חומרים. המשמעות האידיאולוגית של יצירת ספרות אף היא פונקציה של משמעות החומרים הללו בהקשריהם, של היחסים שביניהם לבין חומרים אחרים במכלול ועם המכלול כולו. בתוך השלם הסיפורי משתנה משמעותם של חומרים ושל יחסים אידיאולוגיים הממלאים תפקידים מגוונים נוספים בהקשר הסיפורי לפי הזיקות שהם יוצרים במבנה האמנותי-אידיאולוגי הכולל של היצירה.

את המשפט 'להבין את הסיפור הברנרי על כל היבטיו מתוך מסגרתו שלו' (העיקר השלילי, עמ' 22) יש לפרש כפשוטו - על כל היבטיו!!! הואיל והסיפור הזה גדוש

של ברנר: 'זאמנם, ללא ספק, נקודה זו היא תרומתו העיקרית של ספר זה, וחשיבותה הורגת מאופקיו של מדע הספרות ונוגעת לאושיות קיומנו בארץ-ישראל' (עמ' 542). לא ברור לי, מה עושה כאן 'מדע הספרות'. כלום כתיבתם של ברינקר או ערפלי או אחרים על ברנר (או על כל סופר אחר) היא ממילא גם עיסוק במדע הספרות? כלום יש איוה שהוא מקום להשוואה בין שני תחומים שונים ובלתי סימטריים כל כך? מעניין מה היה אומר רצבי, שסדר החשיבויות של ערכים ברור לו כל כך, על משפט כמו: במכאן ומכאן עוסק ברנר בשאלות הנוגעות לגורל חייו ומותו של האדם באשר הוא אדם, שאלות החורגות גם מאושיות קיומנו בארץ-ישראל...?

הומרי מציאות אקטואליים, מחשבות היסטוריוסופיות וטיעונים אידיאולוגיים ואנטי-אידיאולוגיים, אין שום אפשרות להבין אותו בשום אופן כמקבץ של 'אמצעים אמנותיים' כלשהם (מבחינה זו הוא רק דגם קיצוני לאמת כללית - למעשה אין שום סיפור שאפשר להבין אותו בשלמות באופן הנה, ויהא פירוש הצירוף 'אמצעים אמנותיים' אשר יהיה). מן העיקר השלילי ברור גם שהבנת הסיפור הברנרי, כהבנת כל סיפור, 'מתוך מסגרתו שלו', איננה אמורה לסתור מודעות להקשרים ההיסטוריים והאידיאולוגיים, אלא ש'התופעות, התבניות והמשמעויות ינומקו קודם כל על יסוד הפונקציונאליות התמאטית-פואטית המוקנית להם בטקסט השלם, פונקציונאליות שיש לתאר אותה מנקודת מוצא שבתוך הסיפור' (שם, עמ' 22, וראה דיון בנושא זה במקומות שונים בספר, ובמיוחד עמ' 79-96, 165-172, 194-212).

מנקודת מוצא זאת, כמו שרמזתי פעמים אחדות לאורך המאמר, היחסים בין העמדות, האינטרפרטציות והמסקנות העולות משתי הגישות, או משני הספרים, אינם תמיד ובהכרח יחסים של קונפליקט סימטרי, ורק בעניינים מוגבלים הם מחייבים בחירה של או/או. הרבה יותר נכון ונוח לתאר אותם (בעיקרם) כוויכוח על יחסים של מוקדם ומאוחר, על היירארכיות ועדיפויות. מנקודת מוצא זו, לא יהיה הוויכוח על השאלה אם 'להבין את הסיפור הברנרי מתוך מסגרתו שלו' או אם להבין אותו על פי ההקשרים ההיסטוריים-ביוגרפיים-אידיאולוגיים וכו' של זמנו ושל קהל קוראיו, אלא הוויכוח יהיה, בהנחה ששתי הדרכים לגיטימיות, איזו מהן קודמת, עדיפה או מכרעת, בהקשרים השונים והמגוונים של הדיון. העמדת דברים על ניגודים סימטריים, בשיטה של או/או, היא דרמטית יותר, לכאורה גם בהירה יותר ונוחה מאוד בוויכוח, וייתכן שאף אני התפתיתי לה פה ושם, מן הסיבות הללו, הן ברשימה זו והן בספרי, אבל מי שעוסק בעניינים מורכבים ומפותלים, מן הדין שייזהר מפשטנות ומ'דרמטיות' לשמה ויקפיד להיות דבק בעניין עצמו. אם דבר זה לא למדנו מברנר, לא למדנו ממנו דבר.